

УДК 069:728.81(477.43)

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2023-41-4>

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА МУЗЕЄФІКАЦІЯ АРХІТЕКТУРНОГО АНСАМБЛЮ «МЕДЖИБІЗЬКА ФОРТЕЦЯ» В РАМКАХ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА «МЕЖИБІЖ»

Грицюк Діонісій Петрович,

юрисконсульт

*Адміністрації державного історико-культурного
заповідника у м. Луцьку*

gricukdenis666@gmail.com

orcid.org/0000-0002-4110-5162

Метою роботи є визначення основних етапів організації пам'яткоохоронної діяльності у Меджибізькій фортеці та ролі Державного історико-архітектурного заповідника «Межибіж» у галузі охорони, вивчення, збереження, реставрації та музеєфікації фортифікаційного та палацового ансамблю у смт. Меджибіж. **Методи дослідження.** Відповідно до встановленої мети у дослідженні використовується діалектичний підхід, спрямований на простеження основних етапів розвитку пам'яткоохоронної справи на базі фортеці у Меджибожі. Застосовується територіальний метод дослідження. Основна увага спрямована на територію фортифікаційного та палацового ансамблю у смт. Меджибіж, Хмельницької області. Використовується структурно-тематичний метод у процесі аналізу історіографії та причинно-наслідкових зв'язків між історичними процесами і їх впливом на сучасні підходи у роботі історико-архітектурного заповідника «Межибіж». **Результати.** Опрацьовано основні етапи становлення та розбудови архітектурного оборонного комплексу у Меджибожі. Окремо розглянуто основні етапи організації пам'яткоохоронної справи щодо фортеці Меджибіж.

Висновки. Встановлено, що початковим етапом для організації пам'яткоохоронної роботи на базі фортеці у Меджибожі стали 1950–1960-ті рр. На початковому етапі проводились окремі заходи з реставрації та консервації, що були спрямовані на пристосування фортеці до радянських потреб. Ключову роль у процесі збереження та реставрації фортеці відігравали науково-дослідні інститути. Впродовж 1970–1980-х рр. на базі оборонних споруд Меджибожа, було проведено низку науково-дослідних та ремонтно-реставраційних робіт. Однак комплексне збереження ансамблю пам'яток у Меджибожі протягом тривалого часу проводилося на незадовільному рівні, що призвело до аварійності споруди. Окрема увага приділена діяльності Державного історико-архітектурного заповідника «Межибіж» у галузі організації захисту та музеєфікації архітектурного оборонного комплексу пам'яток, що перебуває у його складі. Встановлено основні напрями роботи та досягнення Державного історико-архітектурного заповідника «Межибіж» у пам'яткоохоронній галузі, а також визначено прогалини у роботі установи. Таким чином, розглянуто пам'яткоохоронну діяльність заповідника «Межибіж», спрямовану на збереження та музеєфікацію Фортифікаційного комплексу.

Ключові слова: об'єкт фортифікаційного мистецтва, пам'ятка, охорона, реставрація, науково-дослідна діяльність, заповідник Хмельницька область, музеєфікація.

PRESERVATION AND MUSEUMIFICATION OF THE ARCHITECTURAL ENSEMBLE “MEZHIBYZH FORTRESS” WITHIN THE ACTIVITIES OF THE STATE HISTORICAL AND ARCHITECTURAL RESERVE “MEZHIBYZH”

Hrytsiuk Dionysiy Petrovych,

Legal adviser

*Administration state historical and cultural reserve
in the city of Lutsk*

gricukdenis666@gmail.com

orcid.org/0000-0002-4110-5162

The **purpose of the work** is to determine the main stages of the organization of monument preservation activities in the Mezhibyzh Fortress, and the role of the State Historical and Architectural Reserve “Mezhibyzh” in the field of protection, study, preservation, restoration and museification of the fortification and palace ensemble in the village Medzhibyzh. **Research methods.** In accordance with the established goal, the research uses a dialectical approach aimed at tracing the main stages of the development of the monument protection case on the basis of the fortress in Medzhibozh. The territorial research method is used. The main focus is on the territory of the fortification and palace complex in the village of Medzhibyzh, Khmelnytskyi region. The structural-thematic method is used in the process of analyzing historiography and cause-and-effect relationships between historical processes and their influence on

modern approaches in the work of the historical and architectural reserve “Mezhybyzh”. **The results.** The main stages of the formation and development of the architectural defense complex in Medzhibozh have been elaborated. The main stages of the organization of the monument protection case regarding the Medzhibozh fortress are considered separately.

Conclusions. It was established that the initial stage for the organization of monument protection work on the basis of the fortress in Medzhibozh was the 1950s–1960s. At the initial stage, separate restoration and conservation measures were carried out, aimed at adapting the fortress to Soviet needs. Research institutes played a key role in the process of preserving and restoring the fortress. During the 1970s and 1980s, a number of scientific research and repair and restoration works were carried out on the basis of the defense structures of Medzhibozh. However, the complex preservation of the ensemble of monuments in Medzhibozh was carried out at an unsatisfactory level for a long time, which led to the building's disrepair. Special attention is paid to the activity of the State Historical and Architectural Reserve “Mezhybyzh” in the field of organization of protection and museification of the architectural defense complex of monuments that is part of it. The main directions of work and achievements of the State Historical and Architectural Reserve “Mezhybyzh” in the field of monument protection have been established, and gaps in the work of the institution have also been identified. In this way, the conservation activities of the “Mezhybyzh” nature reserve, aimed at the preservation and museification of the Fortification complex, have been considered.

Key words: object of fortification art, monument, protection, restoration, scientific research activity, reserve Khmelnytskyi region, museification.

1. Вступ

Архітектурна спадщина України представлена різноманітними пам'ятками, що репрезентують історичний розвиток мистецтва та є документальним свідченням знаменних процесів і подій. Значне нагромадження об'єктів нерухокої культурної спадщини в державі зумовлює особливий інтерес для дослідження пам'яткоохоронної роботи, проведеної на базі архітектурної спадщини. Особливої уваги заслуговують об'єкти фортифікаційного мистецтва Поділля. Замки, фортеці та оборонні комплекси виділяються з-поміж інших пам'яток завдяки своїй унікальності та наявності безпосереднього зв'язку з історичним процесом розвитку цього регіону. Об'єкти історичної оборонної інфраструктури Поділля є важливою складовою культурної спадщини України (Пясецький, 2013: 239).

Яскравим прикладом замкового архітектурного мистецтва є комплекс палацових та оборонних споруд у смт. Меджибіж, Летичівського району, Хмельницької області (Цяук, 1996: 134). Пам'ятка архітектури національного значення «Меджибізька фортеця» зазнала значних перебудов за час свого існування. Комплекс споруд цього архітектурного об'єкта протягом XIV–XIX ст. змінювався у відповідності до нових підходів у веденні воєнних операцій та архітектурної моди різних епох. Тому фортеця у Меджибожі беззаперечно є унікальним документальним свідченням історичного розвитку Поділля. Важлива роль у процесі вивчення, збереження, охорони та музеєфікації об'єкта архітектурної спадщини «Меджибізька фортеця» належить історико-культурному заповіднику. Установою постійно реалізуються пам'яткоохоронні проекти, що сприяє збереженню та популяризації цієї пам'ятки у суспільстві (Погорілець, 2021: 24). Тому вивчення й узагальнення досвіду Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» у пам'яткоохоронній сфері дасть змогу виокремити найважливіші досягнення та встановити потенційні шляхи розвитку

«Меджибізької фортеці» як пам'ятки історії та культури України.

У процесі дослідження пам'яткоохоронної роботи на базі фортифікаційних укріплень Меджибожа вагомим джерелом оцінки пам'яткоохоронної роботи слугують теоретичні дослідження Л. Прибеги (Прибега, 2007). Проблематика реставрації архітектурної спадщини у теоретичній площині представлена у дослідженнях В. Вечерського (Вечерський, 1997). Історія розвитку оборонних укріплень та їх модифікацій у різних часових проміжках є темою робіт П. Ричкова (Ричков, 1990) та О. Оконченко (Оконченко, 2012). Оборонні споруди Меджибожа неодноразово опинялися в полі зору дослідження науковців та краєзнавців. Зокрема, оборонна система міста стала темою наукових досліджень краєзнавця Ю. Сіцинського (Сіцинський, 1928). Результатом його роботи стало опрацювання низки історичних джерел (здебільшого польських) щодо розбудов та переходу власності Меджибожа. Також у праці Ю. Сіцинського представлені описові матеріали низки пам'яток, що не збереглися до нашого часу. Значна увага Меджибізькій фортеці як історичному та архітектурному об'єкту приділена в роботах Є. Лопушинської (Лопушинська, 1996) та Л. Цяук (Цяук, 1996). Історичні джерела, що висвітлюють історію Меджибожа та його оборонні укріплення, опрацьовані у дослідженнях О. Білецької (Білецька, 2009) та В. Моці (Моця, 2006). Фортеця в Меджибожі отримала значне наукове висвітлення як археологічний об'єкт. Дослідження цього напрямку представлені у роботах Ю. Толкачова Пясецького, О. Погорільця та А. Панікарського тощо (Погорілець, 2021). Особливі аспекти організації ремонтно-реставраційних робіт щодо окремих компонентів архітектурного комплексу «Меджибізька

фортеця» представлені у дослідженнях Т. Ветрової, І. Снітко (Ветрова, 2018), І. Леськів та В. Щенкевича (Леськів, 2021).

З огляду на визначну цінність Меджибзької фортеці дослідження пам'яткоохоронної роботи, що мала місце на базі пам'ятки та ролі Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» в процесі охорони, збереження, реставрації та музеєфікації архітектурного комплексу є актуальним.

З метою різнобічного розгляду теми пам'яткоохоронної роботи, проведеної на базі Меджибзької фортеці в рамках діяльності заповідника, визначено такі завдання:

Окреслити основні історичні етапи становлення та розбудови архітектурного комплексу оборонних споруд Меджибожа.

Розглянути основні віхи пам'яткоохоронної діяльності, спрямованої на збереження Меджибзької фортеці.

Визначити місце та роль заповідника у загальному процесі охорони і збереження фортеці.

Виокремити основні здобутки в роботі заповідника в галузі охорони збереження дослідження та музеєфікації.

Методи дослідження. Відповідно до встановленої мети та завдань дослідження використовується діалектичний підхід, спрямований на простеження основних етапів розвитку пам'яткоохоронної справи на базі фортеці у Меджибожі. Застосовується територіальний метод дослідження. Основна увага спрямована на територію фортифікаційного та палацового ансамблю у смт. Меджибіж Хмельницької області. Використовується структурно-тематичний метод у процесі аналізу історіографії та причинно-наслідкових зв'язків між історичними процесами і їх впливом на сучасні підходи у роботі історико-архітектурного заповідника «Межибіж».

2. Історичні етапи становлення

Історія оборонного будівництва у Меджибожі сягає XII–XIII ст., що підтверджується згадками міста у Іпатієвському літописі та численними знахідками археологів (Пінчак, 2000: 133–134). В цей період укріплення були дерев'яними та цілком відповідали руській традиції замкового будівництва. Вже з другої половини XIV ст. Меджибіж опинився у власності Литовських князів Коріатовичів, і в означений період розпочався процес активної розбудови мурованих укріплень, за зразком західноєвропейських фортець. До XIV ст. також відноситься будівництво замкового храму у характерному для епохи романському стилі (Білецька, 2009: 36). Протягом XV ст. відбувається постійна розбудова та модифікація мурованих укріплень, про що свідчать концептуальні зміни у формах бійниць та стрілових прорізів. Вже на початку XVI ст. в системі оборонних укріплень

з'являється ще дві додаткові вежі – п'ятикутна (Лицарська) та північно-східна кругла (Офіцерська). Також було додатково посилено північну вежу (Лопушинська, 1996: 44–45). У 1540 р. власниками Меджибожа стали місцеві магнати Синявські. Друга половина XVI ст. відзначилася значною реконструкцією фортеці з метою перетворення оборонної споруди Меджибожа у палацовий комплекс. Зокрема, в межах початкової оборонної лінії був зведений новий житловий корпус в стилі італійського палаццо. Церква була перебудована у костел в готичному стилі. Замкові фасади були оздоблені ренесансним декором та фігурними аттиками тощо (Погорілець, 2018: 16). Втім, оборонна функція споруди не втрачалася, адже були проведені конструктивні модифікації в оборонній системі у відповідності до технічного прогресу військової справи того часу. Зокрема, було зведено п'ятипелюстковий бастион, що фактично замінив ранньосередньовічну систему оборони в'їзду до фортеці. Потреба у пристосуванні фортеці до нових типів вогнепальної зброї призвела до необхідності чергового укріплення оборонного комплексу. Зокрема, у середині XVII ст. було забутовано землю, нижні яруси веж та бастионів (Лопушинська, 1996: 46). Наряду з покращеннями оборонної спроможності відбувалися перебудови житлових та господарчих приміщень, для прикладу, у XVII ст. був зведений новий каретний двір та комендантський корпус (Погорілець, 2021: 14). Чергова перебудова відбулася у XVIII ст., коли Меджибзька фортеця стала власністю А. Чарторийського (1740 р.). Капітальні перебудови було здійснено, щодо всіх частин комплексу. Замкова церква та палац після реконструкції набули рис пізнього бароко. Також було побудовано нові господарчі корпуси та житлові приміщення в яких мешкала прислуга.

Від 1848 р. Меджибзька фортеця була передана у військово-відомство (Сіцинський, 1928: 13). Після низки перебудов колишній оборонний комплекс повністю втратив оборонну цінність та набув обрисів романтичного стилю з псевдоготичними декоративними елементами.

3. Спроби організації пам'яткоохоронної роботи у XX ст.

У період 1915–1954 рр. палацовий комплекс та фортифікації Меджибожа переживали поступовий занепад. Заходи, спрямовані на збереження та реставрацію фортеці, не проводились. З січня 1945 р. на базі пам'ятки було розміщено маслозавод (Погорілець, 2018: 20). Повоєнний період відзначився значними руйнуваннями історичного комплексу.

Перші науково-дослідні роботи щодо окремих об'єктів фортифікаційного комплексу у Меджибожі були проведені співробітниками Львівської філії Українського Державного інституту

проектування міст «Гіпоград» у 1954 р. (Погорілець, 2018: 20). Логічним продовження дослідницької діяльності стало виготовлення у 1957 р. описових даних, обмірів, фотофіксації та супровідної документації, що передувало організації реставраційних робіт на базі пам'ятки. Результати польових досліджень, проведених у 1957 р., стали основою для підготовки проекту реставрації розробленого фахівцями інституту «Укрпроектреставрація» (Лопушинська, 1996: 42). До 1959 р. документація була повністю доопрацьована. Проведена дослідницька робота якісно відобразилась на визначенні юридичного статусу пам'ятки. Постановою Ради Міністрів УРСР від 24 серпня 1963 р. № 970 Меджибізька фортеця отримала статус пам'ятника архітектури та була внесена до реєстру історичних пам'яток УРСР під охоронним номером 764 (Постанова, 1963). У 1964 р. зустрічаємо відомості про точкові ремонтно-реставраційні роботи в замку. У 1967 р. колектив реставраторів та архітекторів під керівництвом Є. Лопушинської представив повну реставраційну концепцію у 39 томах, котра лишається основним джерелом для організації реставраційних робіт на базі Меджибізької фортеці, і в наш час (Погорілець, 2021: 23). Після п'яти десятиліть радянського господарювання найбільше потребували реставрації палацові корпуси Синявських-Чарторийських. Реставраційна група Є Лопушинської реалізувала низку пам'яток охоронних заходів у 1967–1970 рр. В означений період були укріплені замкові мури, відремонтовані та законсервовані аварійно небезпечні ділянки каретного та адміністративного (комендантського) корпусів (Ветрова, 2018: 42). З 1971 р. у відреставрованих приміщеннях було створено краєзнавчу експозицію, котру згодом реорганізували у художній відділ. У травні 1980 р. прийнято рішення про створення у фортеці художнього музею, що представляв історію Меджибожа та його замку. Вже у 70–80-х рр. ХХ ст. реставраційна робота на базі Меджибізької фортеці була фактично припинена. Тривалий час роботи на базі пам'ятки обмежувалися фіксаціями поступової руйнації палацу та оборонних споруд. Науково-дослідницька діяльність на території архітектурного комплексу у 1989–2004 рр. була абстрагована на археологічних роботах, проведених під керівництвом Ю. Толкачова. Основною метою археологічних досліджень стало визначення періодизації заснування та просторової розбудови фортеці, планування фортифікації та специфіки матеріальної культури (Толкачов, 2006: 49).

4. Діяльність історико-архітектурного заповідника «Межибіж»

Фундаментальне опрацювання в галузі історії, археології та архітектури фортеці Меджибіж сприяло популяризації пам'ятки у наукових колах вітчизняних дослідників та створило передумови

для організації окремою науково-дослідною та пам'яток охоронною установою для захисту та збереження архітектурного комплексу. Постановою Кабінету Міністрів України № 1759 від 27 грудня 2001 р. було створено Державний історико-культурний заповідник «Межибіж» (Постанова, 2001). У зв'язку з відсутністю фінансування необхідного для організації роботи заповідника фактична діяльність установи була розпочата у 2004 р. Того ж року був розроблений «Генеральний план розвитку заповідника», за авторством наукового співробітника науково-реставраційного інституту «Укрзахідпроектреставрація», О. Василюка (Погорілець, 2021: 24). До 2008 р. було виготовлено науково-проектну документацію на ряд об'єктів заповідника та проведена частково реставрація будівель фортеці. У період 2004–2014 рр. працівники історико-культурного заповідника зосередили увагу на продовженні досліджень пам'ятки та опрацюванні результатів попередніх науковців. Дирекція історико-культурного заповідника «Межибіж» виступала ініціатором продовження археологічних, архітектурних, геологічних досліджень на території фортеці та розробки заходів по реставрації та музеєфікації оборонних об'єктів. В цей період можна виокремити популяризаційну та науково-дослідну діяльність історико-культурного заповідника як провідні напрямки в роботі установи. У 2005 р. фахівці Інституту «Укрзахідпроектреставрація» провели інженерне обстеження північної та східної частин Флігеля. Споруда потребувала комплексних протиаварійних робіт із елементами реставрації. Протягом 2005–2007 рр. реставратори розчистили приміщення, укріпили аварійних ділянок стін та відновили частину наземних зруйнованих ділянок Флігеля. У 2008 р. було проведено низку акцій з благоустрою території заповідника. Проводились ремонтні роботи мосту, були розроблені зони відпочинку та заощені доріжки. Покращення туристичної інфраструктури відобразилося на створенні зручного під'їзду та ремонту проїжджої частини (Леськів, 2021: 143). Однак протягом 1980–2014 рр. не зустрічаємо жодних відомостей про фактичну реалізацію реставраційних та консерваційних робіт на базі палацу через відсутність державного та місцевого фінансування проведення вищезазначених заходів. Така ситуація негативно вплинула на стан збереженості палацових конструктивних елементів. Зокрема, у 2014–2015 були зафіксовані обвали західної стіни палацу. Лише явна руйнація пам'ятки спричинила поштовх до проведення активних дій з метою усунення аварійної ситуації. У 2015 р. на потреби ремонтно-реставраційних робіт були виділені кошти з резервного фонду Хмельницької обласної державної адміністрації (Леськів, 2018: 71). На основі акту огляду технічного стану та науково-проектного

рішення концепції протиаварійних та робіт на об'єкті «Палац замку XVI ст. в смт Меджибіж Летичівського району Хмельницької області (пам'ятка архітектури національного значення охоронний номер № 764/1)». р. було визначено ділянки, що потребували негайного реставраційного втручання (Леськів, 2018: 72). Проведення протиаварійних робіт на об'єкті за результатами публічної закупівлі було доручено ТОВ «Затишний дім» у 2016 р. Протягом червня-листопада 2016 р. було встановлено підсилюючу металеву конструкцію для північної цегляної стіни палацу. Демонтовано аварійні ділянки цегляного мурування та господарські надбудови радянського періоду (Леськів, 2018: 73). Проведено консервації цегляних стін та склепінь. Було змонтовано фахверк для підсилення існуючих конструкцій та перев'язки нової цегляної стіни з будівлею палацу. Також був проведений частиковий ремонт покрівель. У 2017 р. ремонтно-реставраційні роботи були продовжені. Головна концепція у процесі реставрації палацу полягала у пристосуванні споруди під музей (Леськів, 2018: 77). Протягом 2017–2020 рр. було повністю демонтовано деструктивні елементи мурування, розчищено підвали від будівельного матеріалу та сміття. Відреставровані карнизи та елементи зовнішнього декорування. Відновлено перекриття і підлоги підвального та першого поверхів споруди. Повністю завершено роботи з оновлення та реставрації фасадів та даху об'єкта. Облаштовано системи опалення та освітлення приміщень тощо (Леськів, 2018: 75).

Реставрація палацового комплексу на даний час є найвагомим проектом пам'яткоохоронної роботи, реалізованим Державним історико-культурним заповідником «Межибіж». Також розроблено та заплановано реставраційні роботи щодо окремих елементів комплексу Меджибізької фортеці. Основною проблемою реалізації реставраційних завдань на базі пам'ятки є нашарування низки архітектурних стилів XIV–XIX ст., що створює необхідність композиційного збереження унікальних архітектурно-стильових характеристик фортифікаційного комплексу. Упродовж останніх років ситуація щодо дослідження та збереження

замку значно покращилася. Проводяться масштабні реставраційні роботи, а також постійно діючі археологічні розвідки на території заповідника. Починаючи з 2016 року здійснено комплекс науково-дослідних та науково-практичних робіт, спрямованих на одержання нової інформації про перебудови мосту та в'їзної брами. Також були вжиті реставраційні та консерваційні заходи для подальшого збереження та безпечного використання пам'ятки (Леськів, 2021: 147).

5. Висновки

Таким чином можна підсумувати, що фортифікаційний комплекс у смт. Меджибіж був сформований протягом XII–XIX ст. За період свого існування фортеця отримала низку змін у просторовому плануванні та нашаруванні різних архітектурних стилів залежно від особливостей функціонального та оборонного призначення комплексу.

Меджибізька фортеця опинилася у полі зору досліджень краєзнавців у другій половині XIX ст. та була детально опрацьована з точки зору історії та архітектури. У 20–50-ті рр. XX ст. фортифікаційний комплекс Меджибожа перебував у стані поступового занепаду. Науково-дослідні та реставраційні роботи щодо архітектурної пам'ятки не проводились. За період 1957–1970 рр. фортеця у Меджибожі стала предметом наукових опрацювань вітчизняних дослідників, була визнана пам'яткою архітектури на державному рівні та була частково відреставрована. У 1989–1994 рр. оборонний комплекс став предметом археологічних досліджень. У 2001 р. на базі фортеці було оголошено Державний історико-культурний заповідник. Перше десятиліття функціонування установи не відзначилося організацією практичних пам'яткоохоронних заходів. Робота заповідника була зосереджена на продовженні досліджень та популяризації пам'ятки. Відсутність ремонтів та реставрацій об'єкта протягом тривалого періоду призвела до значної руйнації комплексу. У 2015–2020 рр. було реалізовано низку пам'яткоохоронних робіт з ремонту, консервації та відновлення окремих елементів архітектурного комплексу з метою подальшої музеєфікації.

Література:

1. Білецька О. Меджибіж та Меджибізький повіт Подільської землі наприкінці XIV–XV ст. *Науковий вісник «Межибіж»* 2009. № 1. С. 34–40.
2. Вечерський В. Реставрація пам'яток архітектури. *Щоквартальник Українського товариства охорони пам'яток історії «Пам'ятки України»*. 1997. № 1. С. 10–15.
3. Ветрова Т. Актуальні дослідження «Лицарської» вежі у Меджибізькій фортеці. *Дослідження, охорона та популяризація об'єктів культурної спадщини* : Матеріали наук.практ. конф., м. Хотин, 22 серп. 2018 р. Кам'янець-Подільський, 2018. С. 32–41.
4. Западєнко І. До реконструкції палацу Сенявських у Меджибожі станом на XVI століття. *Науковий збірник Меджибізька фортеця. Археологічні, історико-архітектурні дослідження та реставрація. 2018–2020 роки*. Житомир, 2021. С. 72–92.

5. Леськів І. Міст з брамою Меджибізького замку як об'єкт наукового дослідження та реставрації. *Науковий збірник Меджибізька фортеця. Археологічні, історико-архітектурні дослідження та реставрація. 2018 – 2020 роки.* Житомир, 2021. С. 148–156.
6. Леськів І., Щенсевич В. Палац Сенявських-Чарторийських у Меджибізькій фортеці: хронологія реставрації 2015–2018 рр. *Науковий збірник Меджибізька фортеця. Археологічні, історико-архітектурні дослідження та реставрація. 2018 – 2020 роки.* Житомир, 2018. С. 70–77.
7. Леськів І., Щенсевич В. Хронологія та основні етапи реставрації пам'яток ДІКЗ «Межибіж» у 2019 – 2020 роках. *Науковий збірник Меджибізька фортеця. Археологічні, історико-архітектурні дослідження та реставрація. 2018 – 2020 роки.* Житомир, 2021. С. 139–147.
8. Лопушинська Є. Меджибізька фортеця. *Науковий збірник Пам'ятки України.* 1996. № 3-4. С. 42–47.
9. Моця Б. Меджибіж: твердиня над Бугом. *Збірник наукових праць. Охорона культурної спадщини Київської області: Проблеми. Матеріали. Дослідження.* Київ, 2006. С. 145–156.
10. Оконченко О. Специфіка розташування на місцевості ранніх бастионних замків Західної України. *Замковий туризм Тернопільської області: проблеми та перспективи розвитку* : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Тернопіль, 4 травн. 2012 р. Тернопіль, 2012. С. 53–55.
11. Пінчак М., Погорілець О., Стопенчук С. Попередні результати археологічних досліджень території Меджибізької фортеці у 2000 р. *Подільська історико-краєзнавча конференція* : Матеріали X Подільської іст. краєзнавч. конф., Кам'янець-Подільський, 19 вер. 2000 р. Кам'янець-Подільський, 2000. С. 130–134.
12. Погорілець О. Матеріали до «Історико-архітектурного опорного плану смт Меджибіж». Етапи розвитку укріплень Меджибізької фортеці. *Науковий збірник Меджибізька фортеця. Археологічні, історико-архітектурні дослідження та реставрація. 2018–2020 роки.* Житомир, 2021. С. 4–24.
13. Погорілець О. Палац замку XVI ст. в смт Меджибіж Летичівського району Хмельницької області. Пам'ятка архітектури національного значення охор. № 764/1. Історикоархівні та бібліографічні дослідження. *Науковий збірник Меджибізька фортеця. Археологічні, історико-архітектурні дослідження та реставрація. 2018–2020 роки.* Житомир, 2018. С. 5–30.
14. Погорілець О., Панікарський А. Знахідки доби раннього середньовіччя з околиць Меджибожа. *Науковий вісник «Межибіж»* : Матеріали Шостої наук. краєзнавч. конференц. «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України», Меджибіж, 31 травн. 2012 р. Хмельницький, 2012. С. 285–291.
15. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Державний історико-культурний заповідник «Межибіж» від 27.12.2001р. № 1759. URL: <http://zak.in.ua/do.php?page=1> (дата звернення: 13.03.2023).
16. Постанова Ради Міністрів УРСР від 24.08.1963р. № 970 Про впорядкування справи обліку та охорони пам'яток архітектури на території Української РСР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/970-63-%D0%BF/page3#Text> (дата звернення: 17.03.2023).
17. Прибега Л.В. Замки та фортеці. Київ, 2007. 352 с.
18. Пясецький В. Спогади про минуле. *Науковий щорічник Археологічні студії «Межибіж».* Хмельницький, 2013. № 2. С. 239–246.
19. Ричков П. Західноукраїнські міста-фортеці XVI–XVIII ст. *Пам'ятки України.* 1990. № 2. С. 20–22.
20. Сіцінський Ю.Й. Меджибізький замок Оборонні замки Західного Поділля XIV–XVII ст. (Історико-археологічні нариси). Київ, 1928. 74 с.
21. Толкачов Ю. Археологічні дослідження в смт Меджибіж у 2003–2004 рр. *Археологічні дослідження в Україні 2004–2005 рр.* Київ, 2006. С. 49–52.
22. Цяук, В., 1996. Комплекс фортеці у Меджибожі Хмельницької області. *З історії української реставрації.* 1996. С. 134–139.

References:

1. Biletska O. (2009) Medzhybizh ta Medzhybizkyi povit Podilskoi zemli naprykintsi XIV–XV st. [Medzhybizh and Medzhybizh district of the Podilska land at the end of the 14th – 15th centuries.]. *Naukovyi visnyk «Mezhybizh».* № 1. pp. 34–40. [in Ukrainian].
2. Vecherskyi V. (1997) Restavratsiia pamiatok arkhitektury [Restoration of architectural monuments.]. *Shchokvartalnyk Ukrainskoho tovarystva okhorony pamiatok istorii «Pamiatky Ukrainy».* № 1. pp. 10–15. [in Ukrainian].
3. Vietrova T. (2018) Aktualni doslidzhennia «Lytsarskoi» vezhi u Medzhybizkii fortetsi [Actual studies of the "Knight's" tower in the Medzhibiz fortress.]. *Doslidzhennia, okhorona ta populiaryzatsiia ob'ektiv kulturnoi spadshchyny* Materialy nauk. prakt. konf., m. Khotyn, 22 serp. 2018 r. Kamianets-Podilskyyi. pp. 32–41. [in Ukrainian].
4. Zapadenko I. (2021) Do rekonstruktsii palatsu Seniavskykh u Medzhybozhi stanom na XVI stolittia [Before the reconstruction of the Senyavski palace in Medzhibozh in the 16th century.]. *Naukovyi zbirnyk Medzhy-*

- bizka fortetsia. Arkheolohichni, istoryko-arkhitekturni doslidzhennia ta restavratsiia. 2018–2020 roky. Zhytomyr. pp. 72–92 [in Ukrainian].
5. Leskiv I. (2021) Mist z bramoiu Medzhybizkoho zamku yak obiekt naukovoho doslidzhennia ta restavratsii [The bridge with the gate of Medzhibiz Castle as an object of scientific research and restoration.]. Naukovyi zbirnyk Medzhybizka fortetsia. Arkheolohichni, istoryko-arkhitekturni doslidzhennia ta restavratsiia. 2018–2020 roky. Zhytomyr. pp. 148–156 [in Ukrainian].
  6. Leskiv I., Shchensevych V. (2018) Palats Seniavskykh Chartoryiskykh u Medzhybizkii fortetsi: khronolohiia restavratsii 2015–2018 rr. [Senyavski Czartoryski Palace in the Medzhibiz fortress: chronology of restoration 2015–2018.]. Naukovyi zbirnyk Medzhybizka fortetsia. Arkheolohichni, istoryko-arkhitekturni doslidzhennia ta restavratsiia. 2018 – 2020roky. Zhytomyr. pp. 70–77 [in Ukrainian].
  7. Leskiv I., Shchensevych V. (2021) Khronolohiia ta osnovni etapy restavratsii pamiatok DIKZ «Mezhybizh» u 2019–2020 rokakh [Chronology and main stages of restoration of the monuments of the "Mezhybizh" DIKZ in 2019–2020.]. Naukovyi zbirnyk Medzhybizka fortetsia. Arkheolohichni, istoryko-arkhitekturni doslidzhennia ta restavratsiia. 2018–2020 roky. Zhytomyr. pp. 139–147 [in Ukrainian].
  8. Lopushynska Ye. (1996) Medzhybizka fortetsia [Medzhibiz fortress]. Naukovyi zbirnyk Pamiatky Ukrainy. № 3–4. pp. 42–47. [in Ukrainian].
  9. Motsia B. (2006) Medzhybizh: tverdynia nad Buhom [Medzhibyzh: stronghold on the Bug]. Zbirnyk naukovykh prats. Okhorona kulturnoi spadshchyny Kyivskoi oblasti: Problemy. Materialy. Doslidzhennia. Kyiv. pp. 145–156. [in Ukrainian].
  10. Okonchenko O. (2012) Spetsyfika roztashuvannia na mistsevosti rannikh bastionnykh zamkiv Zakhidnoi Ukrainy [The specificity of the location of early bastion castles in Western Ukraine]. Zamkovyi turizm Ternopilskoi oblasti: problemy ta perspektyvy rozvytku : Materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Ternopil. pp. 53–55. [in Ukrainian].
  11. Pinchak M., Pohorilets O., Stopenchuk S. (2000) Poperedni rezultaty arkheolohichnykh doslidzhen terytorii Medzhybizkoi fortetsi u 2000 r. [Preliminary results of archaeological research of the territory of the Medzhibizka fortress in 2000]. Podilska istoryko-kraieznavcha konferentsiia : Materialy Kh Podilskoi ist. kraieznavch. konf., Kamianets Podilskyyi. pp. 130–134 [in Ukrainian].
  12. Pohorilets O. (2021) Materialy do «Istoryko-arkhitekturnoho opornoho planu smt Medzhybizh». Etapy rozvytku ukriplen Medzhybizkoi fortetsi [Materials for the "Historical-Architectural Reference Plan of Medzhibyzh Township". Stages of development of the fortifications of the Medzhibiz fortress]. Naukovyi zbirnyk Medzhybizka fortetsia. Arkheolohichni, istoryko-arkhitekturni doslidzhennia ta restavratsiia. 2018–2020 roky. Zhytomyr. pp. 4–24 [in Ukrainian].
  13. Pohorilets O. (2018) Palats zamku KhVI st. v smt Medzhybizh Letychivskoho raionu Khmelnytskoi oblasti. Pamiatka arkhitektury natsionalnogo znachennia okhor. № 764/1. Istorykoarkhivni ta bibliohrafichni doslidzhennia [Palace of the castle of the 16th century. in Medzhibyzh village of Letychiv district, Khmelnytskyi region. Architectural monument of national importance, Nr. 764/1. Historical-archival and bibliographic research]. Naukovyi zbirnyk Medzhybizka fortetsia. Arkheolohichni, istoryko -arkhitekturni doslidzhennia ta restavratsiia. 2018–2020 roky. Zhytomyr. pp. 5–30 [in Ukrainian].
  14. Pohorilets O., Panikarskyi A. (2012) Znakhidky doby rannoho serednovichchia z okolyts Medzhybozha. Naukovyi visnyk «Mezhybizh» [Finds of the Early Middle Ages from the vicinity of Medzhibozh. Scientific Bulletin "Mezhybyzh"]. Materialy Shostoi nauk. kraieznavch. konferents. «Starodavni Medzhybizh v istoryko kulturnii spadshchyni Ukrainy». Khmelnytskyi. pp. 285–291. [in Ukrainian].
  15. Postanova (2001) Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro Derzhavnyi istoryko kulturnyi zapovidnyk «Mezhybizh» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the State Historical and Cultural Reserve "Mezhybyzh"]. vid 27.12.2001r. № 1759 URL: <http://vak.in.ua/do.phpipage=1>. [in Ukrainian]. (Last accessed: 13.03.2023)
  16. Postanova (1963) Rady Ministriv URSR vid 24.08.1963r. № 970 Pro vporiadkuvannia spravy obliku ta okhorony pamiatnykiv arkhitektury na terytorii Ukrainskoi [On streamlining the accounting and protection of architectural monuments on the territory of the Ukrainian]. RSR URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/970-63-%D0%BF/page3#Text> [in Ukrainian]. (Last accessed: 17.03.2023)
  17. Prybieha L. V. (2007) Zamky ta fortetsi [Castles and fortresses]. Kyiv. 352 p. [in Ukrainian].
  18. Piassetkyi V. (2013) Spohady pro mynule [Memories of the past] Naukovyi shchorichnyk Arkheolohichni studii «Mezhybizh». Khmelnytskyi. № 2. pp. 239–246. [in Ukrainian].
  19. Rychkov P. (1990) Zakhidnoukrainski mista-fortetsi XVI – XVIII st. [Western Ukrainian fortress cities of the 16th – 18th centuries.]. Pamiatky Ukrainy. № 2. pp. 20–22 [in Ukrainian].
  20. Sitsynskyi Yu. Y. (1928) Medzhybizkyi zamok. Oboronni zamky Zakhidnogo Podillia XIV–XVII st. (Istoryko-arkheolohichni narysy). [Medzhibiz Castle Defensive castles of Western Podillia of the 14th – 17th centuries. (Historical and archaeological essays).]. Kyiv. 74 p. [in Ukrainian].

21. Tolkachov Yu. (2006) Arkheolohichni doslidzhennia v smt Medzhybizh u 2003–2004 rr. [Archaeological research in the town of Medzhybizh in 2003-2004.]. Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2004–2005 rr. Kyiv. pp. 49–52. [in Ukrainian].
22. Tsiuk, V. (1996) Kompleks fortetsi u Medzhybozhi Khmelnytskoi oblasti [The fortress complex in Medzhibozh, Khmelnytskyi region.]. 3 istorii ukrainskoi restavratsii. pp. 134–139. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24.03.2023
The article was received 24 March 2023